

Mahfuz ZARİÇ

Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

mahfuzzaric@gmail.com

TURNADAN LEYLEĞE HALK ŞİİRİNDE GÖÇMEN KUŞLAR

Bir gelenekten gelen ve dil konusunda divan şiiri gibi bir kesintiye, değişime uğramayan halk şiirlerinde motif veya sembol değeri olan birçok canlı varlığa yer verilmiştir. Bu canlılardan önemli bir kısmı “deniz, nehir, su kuşları; şehirde yaşayan, doğada yaşayan, evcil kuşlar; av, avcı, leşçi” olarak sınıflandırılabilen “uçmak” gücüne sahip olan kuşlardır. Halk şiirlerinde yer verilen kuşların önemli bir kısmı da turna, leylek, kırlangıç, kaz, ördek gibi göçmen kuşlar” olmuştur. Bu göçmen kuşlar suya bağımlı olmakla birlikte âşıkların ovaya, dağa olan aidiyetleri doğrultusunda karasal kuşlardır. Bu yönüyle bu kuşlar bazı çağdaş/İstanbul şiirlerinin örneğin martılarından çok farklıdır. Ali Ekrem Bolayır’ın “Martı” şiirinde sözü edilen martı ile şair arasında hiçbir bağ ve iletişim söz konusu değildir. Şair,

“Bahre düşmüş koca bir lâşeye mihman olmuş
Bir güzel martı, beyaz şuh... köpürmüş bir nur
Geliyor sinesine şevk-i baharî dolmuş,”

diyerek martıyı sadece “kaanun-u hayat” dairesindeki göreviyle şiirleştirir. Bir başka şair Ayhan Hünel martı için “(...)Bir martı öttü/ Ötmese de olurdu.” derken Hüseyin Siret Özsever’in “Martı” isimli şiirinde bu kuşlar için sadece “konu verirler sırtına” denir.

Tahtalı gökgüvercin, Akdeniz martısı, keklik gibi bazı kuş türleri de kısmen av kuşları kısmen de göçmen kuşlar olarak göze çarpmaktadır. Halk şiirlerinde Hüma kuşu gibi “hayali/efsanevi kuşlar”, Hühüd gibi “dini metinlerde yer alan kuşlar” karga, baykuş, gammaz kumru gibi “uğursuzluk veya kötülüğü simgeleyen kuşlar”, şahin, atmaca gibi “avcı kuşlar”, bülbül gibi “âşık/hasret çeken kuşlar”, Pervâne misali sevgili etrafında dönen güvercin, kumru cinsi “tutkun kuşlar” da yer almaktadır.

Şehirlerden nispeten kopmamaları münasebetiyle halk edebiyatı dışındaki günümüz şiirinde de leylekler halk şiirine benzer işlevlerle yer almaktadır. Leyleklere şiirlerinde yer veren şairlerden Attila İlhan “bir üç ve beş leylekler artık gitti/ şimdi seni artık karanlıkta bir liman çekiyor” derken onların sonbahar habercisi oluşuna; Hüsrev Hatemi ise tarlalarda başakların eğildiği bir zamanda “Derin düşüncelerde iki leylek;” diyerek leyleklerin göç vaktine doğru hüznü oluşlarına ölüm temi içerisinde işaret eder.

Halk şiirinin üçüncü kolu anonim ürünlerden olan mani, ninni benzeri metinlerde yer alan göçmen kuşlar ise daha çok “Arpalar evlek evlek/ Dadandı kara leylek/ Kışı burda kışladık/ Yazın ayırdı felek” örneğindeki gibi kafiye düşürmek gayesine hizmet etmektedirler.

Şükrü Elçin, “saz çalmak ve seyahat etmenin” gelenekte olduğu gibi Cumhuriyet sonrası halk şairlerinin de şiirlerini besleyen iki unsur olduğunu söyler. (Elçin,1997b: 462) Bu yönü ile turna, leylek, kaz, kırlangıç gibi “göç eden ve çığırın” kuşların işlevinin şairlerinki ile benzer olduğu görülür. Göçmen kuşlar, seyahat yerine geçen göçleri ve saz, söz yerine geçen çığlıkları, feryatlarıyla şairleri beslerler; tıpkı

şairler gibi zamanın geçtiğini, devranın döndüğünü haber verirler; mutluluktan, aşktan, ayrılıktan dem vururlar.

Halk şairlerinin şiirlerinde en çok yer verdikleri ve folklor araştırmacılarının üzerinde en çok söz söyledikleri göçmen kuşlar turnalardır.¹ Turnalar danslarıyla da dikkat çekmişlerdir.

Ölen eşlerinin ardından uzun yıllar eş tutmadıkları; sevgide, bağlılıkta, dostlukta, sebat ve sadakat manasına gelen vefada en güzel örnekleri teşkil ettikleri; yaşlanan ana ve babalarının geçimlerini temin ettikleri turnalar ile ilgili söylenegelmiş rivayetlerdendir. Turnalara Anadolu'da tarih boyunca özel bir önem verilmiş; bu kuş "Turnatel, Durnalar" gibi şahıs isimlerine ve "Turnagöl, Turnalı" gibi yerleşim adına, deyimlere, tekerlemelere, bilmecelere kaynaklık etmişlerdir. Turnalar, mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes; öte yandan insanların fenalığından teessür duyan, bu fenalıklar yüzünden yolunu şaşırabilen bir kuş olarak görülmüştür. Halk edebiyatı eserlerini "lâ-dinî ve dinî-mistik tarikat eserleri olarak iki grupta toplayan Elçin, birinci grubun temsilcileri âşıkların turnaları hâkim olarak haber motifi ile işlediklerini bunun yanı sıra turnayı sevgiliye benzettiklerini, bazen turnaya bir av olarak hitap ettiklerini, bazen dönüşülen varlık/ metamorfoz olarak gösterdiklerini; İslam öncesinde bir ilah olarak görülen turnaların Alevi-Bektaşî şiirlerinde "ilahi aşkla iman-inkâr sahibi canları, turna katarlarının da 'Ayn-ı Cem'i temsil ettiklerini; turna raksının Mevlevî semâ'ına kaynaklık ettiğini; turna motifinin Totemizm ve Şamanizm gibi inançların görüldüğü devirlerden itibaren bir sembol olarak yaşayageldiğini" söyler. (Elçin, 1997a: 63-75)

Turnalardan sonra halk şiirinde bahsi en çok geçen göçmen kuşlardan "leylekler" güzellik ve zarafetleri; gelişleri ile baharı, doğumu, tabiatın yeniden cavlanmasını müjdelemeleri yönleriyle; "kırlangıçlar" şefkat uyandıran görünüşleri ve insan özünden yuva yapma ustalıkları ile; "ördekler ve kazlar" ise boyunlarının, duruşlarının, tüylerinin güzellikleri, avcılarının gözdeleleri olmaları nedeni ile bir çok medeniyette sevilmiş, benimsenmiş hatta kutsal sayılmış; çeşitli kültür alanlarına, sanata ve edebiyata hem konu hem de malzeme olmuşlardır.

Halk edebiyatında yer verilen pek çok hayvan motifi için söz konusu edilebileceği gibi yazımızın konusu olan göçmen kuşlar da dinî-tasavvufî ve âşık tarzı halk şiirlerine anlam zenginlikleri katmanın yanı sıra bazı işlevler üstlenmektedirler. Hayvan motiflerinin şiirlerde üstlendikleri işlevler "eğitim ve estetik yönünden bir de "hayat ve sanat yönünden", "hayvan sevgisi aşılama, farklı insan karakterlerini temsil ve tasnif etmek, insanın yapamayacağını yapmak, erişilemeye ulaşmak, dinî-ahlakî değerleri şiir yoluyla öğretmek, benimsetmek; İslamiyet öncesi inanç unsurlarını geleceğe taşımak, mitik ihtiyaçları karşılama, estetik-güzellik ihtiyacını karşılamak; insanda var olan türlü eksiklik ve güçsüzlükleri tamamlamak, ölümsüzlük arzusunu karşılamak, benzetme ihtiyacını karşılamak, soyutu somutlaştırmak,

---

¹ Bozyiğit, A. Esat, "Halk Şiirimizde Turna", Türk Folklor Araştırmaları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1974

Selvi, İnan, Halk Edebiyatında Turna Motifli Türküler, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2008

"Türk Halk Edebiyatında 'Turna' Motifi" Elçin, Şükrü, Halk Edebiyatı Araştırmaları 1, Akçağ Yayınları, Ankara 1997

Koç, Muhsin, Doğu Anadolu Âşık Edebiyatında Turna Motifi, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997

Ekici, Savaş, "Türkülerimizde Turnalar", Milli Folklor Dergisi, S.3, Ankara 1981

imgeler oluşturmak; umut, şifa, bereket, mutluluk... kaynağı olmak; habercilik, sevgiliye postacı işlevi üstlenmek” biçiminde sınıflandırılabilirler.

1.EĞİTİM VE ESTETİK YÖNÜNDEN GÖÇMEN KUŞLARIN ŞİRSEL İŞLEVLERİ

1.1.Coğrafyayı Tanıtma-Tabiat Sevgisi Aşılama

Gezgin kuşlar üzerinden Anadolu'nun güzelliklerinin tasvir edilmesi halk şiirinde sıkça görülen bir durumdur. Suna ile konuşan bir halk şairi, Adana'dan Tekir Yaylasına kadar görülebilecek tabiat ve insan güzelliklerini şöyle anlatır:

“Adana'da yükleteyim göçünü
Lale sünbül donatayım saçını
Bozantı ırmağın Kızkule'nin içini
Lale sünbül bürsün de gidelim

Adana'dan kalktık da doğrulttuk yolu
Öter benli turaş da tatlıdır dili
Sehile mi dayanır Urum'un gölü
Allı sunam kalk Urum'a gidelim

Bozantı da akar akar bulanır
Yıkılası Mungen haylı dolanır
Fındıklı'da çok güzeller salınır
Allı sunam kalk yaylaya gidelim (...)” (Derleyen: Ahmet Şükrü Esen)

Pervâne mahlaslı âşık Sıtkı Baba (1865-1928) yirmi üç dörtlükten oluşan bir şiirinde turnaya seslenir. Şair, Anadolu'daki Bektaşî-Alevî dergâhlarının coğrafi sıralanışını dikkate alarak turnaya yapacağı yolculuğu, nerelerde durup nerelerden geçeceğini hangi ilde, hangi dergâhta, hangi şeyhin bulunduğunu, bu tekke ve şeyhlerin öne çıkan kimi vasıflarını bir öğrencisine görevlerini okuyan hoca tavrıyla söyler; bir yandan da dervişine tarikat adabını öğretir. Şair, tarih boyunca Anadolu'ya dağıtılmış olan Alevî-Bektaşîler arasında turna aracılığıyla bir iletişim sağlar; şiir boyunca saydığı “Amasya, Çetmi, Hacıköy, Merzifon, Harız köyü, Nacaklı, Kovay, Çorum, Kırklar Dağı, Hüseyin Gazi, Bozok, Malya çölü, Seyfe gölü, Harız...” gibi yerleşim adlarıyla adeta tekke ve dergâhların yerleşim haritasını çıkartır:

“(…)”
Pervaz vurup arş yüzünden dönünce
Dinlen tarif eden yolu turnalar
Hidayet Mevlâ'dan kalkın deyince
Gözetleyin sağı solu turnalar

Varıncağız Amasya'nın üstüne
Secde kılın Hamdullah'ın postuna
Damanına, dergâhına, destine
Ezelden demişiz beli turnalar
(..)” (Pervâne)

Karacaoğlan'ın "leylekler" redifli Şiirinde, memlekette memlekete bir seyahate çıkılır. Bu yerlerin birinde "ağaçta biten bir millet, leyleğe ok atan Deccal" vardır; birinde "sade çamurdan bir millet, yarısı altın yarısı çamurdan bir dağ"; bir baŐkasında "tepesinde gözü, devetabanına benzer izleri olan bir millet"; bir diğerinde "sade akmak taŐından bir dağ, yüksekliğinden aŐılmaz bir dağ" vardır. Bir başka memlekette ise gökten yılanlar yağmaktadır. Bu Şiirde leylek, gezdiiği yerleri bir gezgin Őairin hatta biraz da Evliya elebi'nin üslubuyla anlatır:

("...)
Aden iskelesi Arap dağından
HastalanmıŐ ayrı düşmüş beyinden
Acem iskelesi Arap dağından
Ordan te uçar gider leylekler
(...)
Kuh-i Kaf dağına varana kadar
Oradan yavruya kurbanlar adar
Sultan Süleyman'ı ziyaret eder
Orda gz yaŐını döker leylekler
(...)" (Karacaoğlan)

Halk Şiirlerinde yer verilen göçmen kuşlar sayesinde Şairler bazen dinleyicileri tabiata karşı duyarlı olmaya da davet eder. Fakir Edn (18. yy) Kerbela faciasın işaret ettiği gibi mevsimleri ve canlıları gözetlemeye de davet eder:

"Hesap eyle baharını yazını
Fark idegr rdeğini kazını
Dinleyin turnanın ter vzını
ađrıŐurlar İmam Hüseyin dey" (Fakir Edn)

1.2.Eğiticilik-ğreticilik İŞlevi

Nasihah Etme: Din-tasavvufî halk Şiirlerinde daha çok doğrudan olmak üzere, türküler gibi anonim Şiirlerde ise dolaylı olarak göçmen kuşlar üzerinden bazen de "nasihatler" edilmektedir. Bu nasihatler din-ahlakî nitelikte olduğu gibi dnyev konularda da olabilmektedir.

Turnanın avcılara av olmaması için Kuloğlu (17. yy) Şunları söyler:

"Kasımın günlerin sakın fevt itmen
Vakıtsız çıkup da yollara gitmen
Avcılar duyarlar ađrıŐup tmen
Sağ esen menzile inin durnalar" (Kuloğlu)

Tekke adabını ve yolunu ğretme-Din-ahlakî eğitim: Tekkenin yolunu, prin yolundan ayrı düŐülmemesi gerektiğini derviflere anlatan Şah Sultan (19. yy) "gnl" gl ile anılan rdeğe benzeterek Şöyle seslenir:

"Gönül rdek mev vuruyu gllerde
Garip olan syleniyi dillerde
Kervanı kesilmiŐ yüce bellerde
KarıŐam da giden Hakk'ın gne

Terkleştik kalubeladan
Talip olan hiç döner mi pîrinden
Yardım Muhammed'den imdat Ali'den
Umarım ki benim suçumdan geçe" (Şah Sultan)

Turna motifiyle anlatılan dervişin, can'ın "seyyahlık görevinin kaynağı ve misyonu" hakkında şair Ahû (17. yy) şunları söyler:

"Turnam size seyyah vermiş Murteza
(...)
Biri rehber olmuş mürşide gider
Sözünce sema'ın aşikâr eder
Muhammed Ali'nin erkânın güder
Nazlı nazlı söyler Horasan deyu
(...)
Vird edinmiş turnam dilinde yâ hû
Nazlı nazlı söyler Horasan deyu" (Ahû)

Özellikle tekke şiirlerinde halka ve dervişlere "birlik olma bilinci" turnaların toplu uçma itiyatları üzerinden verilir:

"Kater olun yola girin
Ceme gelin Bacı Kardeş
Hak Muhammed Ali deyin
Ceme gelin Bacı Kardeş" (Yediharf 20. yy)

Karacaoğlan "Behey kırlangıç nereden gelirsin" mısrasıyla başlayan şiirinde "dünyanın faniliğini, ölümün kaçınılmazlığını, ahirete götürülebilecek tek sermayenin iman olduğunu" anlatmak için kırlangıca hitap eder. Kırlangıç bu şiirde "Kâbe'yi imar eden İbrahim Halil'e ve yuva yapan bir anneye" benzetilir:

"Behey kırlangıç nereden gelirsin
Hanı şimdi nettin Hind-ü Yemen'i
Ötme garip bülbül ben de garibim
Sen de bilir misin ahır zamanı

Altı aylık yoldan beri gelirsin
Aramış yavruyu burda bulursun
Dünyanın fani olduğunu bilirsin
Ev yaparsın çamurlayıp samanı

Beytullah'ı yapan İbrahim Halil
Kadir Mevla'm beni eyleme melil
Hakkın birliğine o da bir delil
Sen de bilir misin vakt-ü zamanı

Karac'oğlan der ki nice olur halim
Gün geçtikçe artmaktadır vebalim
Az yaşa uz yaşa ahır ölüm

Ahırette karşı götür imanı” (Karacaoğlan)

Şiir dinleyeni veya okuyanı farklı insan karakterleri hakkında bilgilendirmenin bir yolu da insanları türlü türlü hayvanlara benzetmektir. Halk şiirlerinde kırlangıçlar yerde sürünürcesine uçabilme yetenekleri dolayısıyla tevazu yönleriyle benzetmelere malzeme olabilmektedirler. Bu şiirler aynı zamanda dervişlere nasıl olunması gerektiğine dair tavsiyeler niteliğindedir:

“(…)
Kimi karıncadır deve görünür
Kimi aslan çakal postun bürünür
Kimi kırlangıç tek yerde sürünür
Kimi Cibril ile hempervaz olur

Kimisi aç yatar kimisi toktur
Kimisinin derdi Garip'ten çoktur
Kiminin evinde hiç düzen yoktur
Varır başkasına düzensiz olur
(…)”

(Kaynak: Mestî, Kocatürk, 1963: 413)

Güzellerin nazlı olduğu, güzellikleri elde etmenin sabır ve zaman gerektirdiği, bazı güzelliklere de ancak zamanla ulaşılabileceğini halk şairi şöyle öğütler:

“Ördeğın sürüsü gazınan gelir
Baharın kokusu yazınan gelir
Yeğidin sevdiği güzel olursa
Salını salını nazınan gelir” (Kaynak: Fahri Kayahan, Derleyen: Sadi Yaver Ataman)

1.3.Estetik-Güzellik İhtiyacını Karşılama

Güzele ve güzelliğe herhalde sadece insanoğlu ilgi ve ihtiyaç duymamıştır. Edebi sanatların temeli olan mecazlar ve benzetmeler genellikle güzellik, güç ve üstünlük gibi niteliklerle ilgilidir. Halk şiirinde göçmen kuşların yer almasının bir nedeni de güzellik ihtiyacına dönüktür.

Ördeklerin en güzel türlerinden olan “suna”lar kırmızı, sarı, beyaz, kahverengi, siyah gibi renkleri; boyunlarının zarafeti, duruşları, salınışları ile güzellik ihtiyacına cevap verebilen canlılara örnek gösterilebilirler:

“Seherde bir suna ile yar oldum
Değdi hançer ile sineme benim
Bülbül-ü şeydâya ah u zar oldum
Vurdu hançer de sineme benim” (Hürremî 20. yy)

Sanatın, dansın ve edebiyatın büyüü kelimesi şiiriyetin özünün “ritim, ahenk, uyum...” olduğu kabul edilirse, turna dansı başlı başına bir sanat şaheseri olarak görülecektir. Halk şiirinin rengârenk alımlı tüylere, etkileyen bir dans ve uçma yeteneğine sahip göçmen kuşları insanoğlunun estetik ihtiyacına da cevap vermiş olurlar. Bazen sevgili ile özdeşleştirilen bu kuşlar kendi güzellikleriyle de şiirde boy gösterirler:

“Boynu uzun yeşil ördek
Dal boynunu sundun gine
Her bakışın bir kan eder
Datlı cana kıydın gine

Boynunda kırmızı hakik
Zülûfün gerdana dökük
Kalbi melûl kaşı yıkık

Yârim neler duydun gine(...)” (Kaynak: Mehmet Beydilli, Derleyen: Ferruh Arsunar)

1.4.İslamiyet Öncesi İnanç Unsurlarını Geleceğe Taşıma

Turna kuşunun “Türklerde Gök Tanrı tasavvurunun dışındaki ilahlardan biri olarak hikmet sahibi ruhu temsil ettiği; turnanın yanı sıra kaz, tavus gibi başka kuşlarında koruyucu ruhları temsil ettiği de bilinmekte, kabul edilmektedir.(Elçin, 1997a: 64, 65)

Ruh göçü veya don değiştirme kavramları genellikle İslamiyet sonrasında özünde göçmen olmasa da bir yerden ötekine uçabilen, gerektiğinde uzak mesafeler kat edebilen güvercinler üzerinden yaşatılmıştır:

“Evveli Aliydi Pîr Veli oldu
Şeriat Tarikat yolunu kurdu
Güvercin donunda höyüğe geldi
Kırşehir’e geldi Pîr Hacı Bektaş” (Yediharf 20. yy)

Hacı Bektaş’ın güvercin kılığına girmesi onun Vilayetname’sine dayanır. Mahirî (20. yy) ise güvercine dönüşme motifini Pîr’ler adına şöyle anlatır:

“Atalar belinden madere geçtik
Ham ile hası eleyip geçtik
Güvercin donunda semaya uçtuk
Remzimizi her can bilmez gaziler” (Mahirî)

2.HAYAT VE SANAT YÖNÜNDEN GÖÇMEN KUŞLARIN ŞİİRSEL İŞLEVLERİ

2.1.Benzetme, Somutlaştırma, İmgeler Oluşturma

Âşık ve tekke tarzı halk şiirlerinde genellikle göçmen kuşlar ile sevgili, derviş, şair, pîr veya şeyh arasında benzerlik ilgisi kurulur ve haliyle göçmen kuşlar bu tür şiirlerde yer yer teşhis sanatına konu olurlar. Bu benzetmelerle bazen hayali bir sevgili görünür kılınır hatta imgeleştirilir.

Karacaoğlan bir dörtlüğünde arzuladığı sevgiliyi, beş ayrı canlı imgesinden yararlanarak şöyle tasvir eder:

“Güvercin duruşlu keklik sekişli
Kıl ördek boyunlu ceren bakışlı

Tavus kuşu gibi göğsü nakışlı
Şöyle bir güzel ver gönlüm eğleyim” (Karacaoğlan)

Pîr yerine turna: Şahım Sultan (19. yy) pîrini kastederek turnaya seslenir; turnaya onun yükseklerde uçuşundan, katar düzmesinden, adudan zalımdan korkmasından, gidişiyle şaire ayrılık acısı tattırmasından söz eder; gezgin kuşu iline davet eder:

“Uzatıp başını açmış kanadın
Mah yüzünde semah dönmek muradın
Böyle miydi bana ahtın muradın
Gel bizim elleri gez, kerem eyle”

Şair yerine turna: Halk şiirinde göğe çekilme veya miraç olgularına gönderme yapacak şekilde “yükseğe çıkabilen ve göçebilen kuşlardan” yararlanılması yaygın bir tutumdur. Kul Nesimî (14. yy) şair olarak kendisinden şöyle söz eder:

“Gâh çıkarım gökyüzüne, hükmederim Kaf be Kaf
Gâh inerim yeryüzüne, yar severim kime ne”

İnsan ruhu yerine turna: Cinsi belirtilmeden kuş kavramının halk şiirinde “insan ruhu” yerine kullanılması da yaygın bir tutumdur. Bu tür şiirlerde kuşun göçmesi ise haliyle ölüm anlamına gelir:

“Mürşidin nazarı müşkülü seçer
Kâmil olan rehber müşkülü seçer
Can kuşu kafesten akıbet uçar
Tenden uçan candan rehber isterler” (Teslim Abdal 17. yy)

İnsan karakterleri yerine kuşlar: Şiirlerdeki hayvan motiflerinin önemli bir işlevi de benzerlik ilgisinden yararlanılarak “insan karakterini” temsil etmeleridir. Bilindiği gibi insanların cesaret, sağlamlık, şefkat, kıskançlık, tutku, fırsatçılık, kurnazlık gibi hasletlerini ifade etmek için Kelile ve Dimne masallarındaki gibi şiirlerde de hayvan motiflerinden yararlanılmaktadır.

Anne yerine leylek: Göçmen kuşlardan leyleğin çaresizlik anındaki şefkatini dile getiren aşağıdaki şiir hem içeriği hem de şiirdeki hatibin anne leylek olması yönüyle dikkat çekicidir. Yavrusu yumurtasından geç çıkan anne leylek, göç zamanı götüremediği yavrusuna, sonunu Allah’a tevekkülle bağladığı bir ağıt yakar: (Öztelli, 2002: 304)

“İssız yuvalarda büyüttüm seni
Çayır çimenlerde yürüttüm seni
Sürüler içinde bey ettim seni

Kanadı bitmedik yavrum gelir mi
Ayağa uymadık yavrum gelir mi

Yuvamızın üstü de asma
Anam babam gider diye küsme
Yavrum sen Allah'tan ümit kesme(...)” (Seyit Küçükbezirci 1942-)

Bir hatırlatıcı olarak leylek: Leylek, Âşık Ruhsatî'ye (v) hem dert dinleyicisi hem de Hakk'ı hatırlatıcı olur:

“Eski derdim bana yeter
Gün-be-gün efkârım artar
Leylek gelmiş tak tak öter
Allah diyor o da şimdi” (Âşık Ruhsatî)

Gezgin şair olarak leylek: Şair Kaygusuz Abdal (15. yy) gezginlik yönü ile kendisini çöllerde dolaşan bir leyleğe benzetir:

“Yamru yumru söylerim
Her sözüm kelek gibi
Ben avare gezerim
Sahrada leylek gibi” (Kaygusuz Abdal)

Koca-eş yerine turna: Turna ve ördek gibi göçmen kuşlara benzetme unsuru olarak ağıtlarda da rastlanır:

“Devesi yüzde yayılır
Eline gazi sayılır
Turna bu ölen Battal Bey
Kızları telli soyunur” (Battal Bey Ağıdı, Derleyen Ahmet Z. Özdemir, Söyleyen: Eşi Hatun)

Ölmüş çocukların yerine yeşil ördek:

“Biri Fatma, biri Zala
Sulardaki yeşil ördek
Yaz gelir de kar kalkarsa
Üstüne tuturum çardak” (Kara Zala'nın Ağıdı, Derleyen Ahmet Z. Özdemir, Söyleyen Telli Hatun)

Usta yerine kırlangıç: Yuva yapmadaki ustalığı ve üstün uçma becerisinden ötürü kırlangıçlar halk şiirinde bazen benzetilen bazen de benzeyen unsur olurlar:

“Başladı şiddetle esmeğe poyraz
Yoktan peyda oldu cüzi bir ayaz
Çıkageldi hemen kırlangıç cambaz
Haşir neşir dedi geçti ileri” (Kaynak: Ali Kadri, Kocatürk, 1963: 408)

“Kırlangıç yapar yuvayı” gibi bazı mısralar da bazen şiirlerin başlangıç mısrası olarak aynen tekrar edilir:

“Kırlangıç yapar yuvayı
Çamur sıvayı sıvayı
Ahmed bana yegen düşer
Babam başından dolayı” (Derleyen: Veysel Erseven, Ahmet Şükrü Esen, Hüseyin'in Ağıdı)

“Kırlangıç yapar yuvayı
Çamur sıvayı sıvayı
Bana ince Memed derler
Zalim beylerden dolayı” (Mehmet Köseoğlu, Derleyen: Yaşar Özürküt)

Gelinlik çağıdaki genç kız yerine kırlangıç: Türkülerde kendisine talip olan oğlanı kendine denk görmeyen genç kızlar da kırlangıç benzetmesinden yararlanırlar:

“Kırlangıçlar (aman) yüksek yapar yuvayı
İner düz ovaya sürer (aman) sefayı
Var git oğlan var git sana yar olmam
Anandan babandan intizar almam
(...)

(Kaynak: Yahya Yahyabeyoğlu, Öztelli, 2002: 210)

2.2.Habercilik İşlevi

Karacaoğlan (17. yy) bir şiirinde turnayı mevsimin değiştiğini –dolaylı olarak da ömrün geçip gitmekte olduğunu- haber veren bir göçmen kuş olarak ele alır:

“Turnalar katar katar yürürler
Yayla ummanı bürürler
Her dalımı soldururlar
İlkyazımı güz ederler”

21. asır halk şairlerinden Âşık Mahsuni Şerif de turnayı “Hu” deyişiyle bir haberci, can, derviş olarak görür:

“Gökyüzünde uçan turna
Hu hu Hacı Bektaş dost
Feryadı Şahlar Şahına
Hu hu Hacı Bektaş dost” (Mahsuni Şerif)

Göçmen kuşların halk şiirlerindeki haberciliğin ilk işlevi ve anlamı ile bu kuşların baharın, yazın geldiğini veya geçtiğini bildirmeleridir:

“Bülbül ne yatarsın, bahar yaz geldi?
Bizim göle ördek geldi, kaz geldi.
Sılada sevdiğim benden vaz geldi.
Ötme garip bülbül, gönül şen değil” (Gevherî 18. yy)

Halk şiirlerindeki haberci göçmen kuşlar daha çok gurbette olan şairden sılaya haber götürmesi istenen kişi konumundadır:

“Benden yâre selam eylen turnalar.
Turnam gider isen bizim illere,
(...)
Çıldır’da döğüş oldu diyesin.” (Hayalî 16. Yy)

Haberciliğin boyutlarından birisi sırdaşlık bir diğer boyutu da dert ortaklığıdır. Turnanın halk şiirlerindeki bir işlevi de bu anlamda şaire dert ortaklığı yapmasıdır. Derviş Kemal, (20. yy) Kerbela faciasını turnadan sorar, orada yaşananları turnadan öğrenmek ister:

“Kerbela’da uçan dertli turnalar
Bakın Hüseyin’e yarelendi mi
Zalim yezitlerin kanlı eliyle
Mübarek bedeni parelendi mi” (Derviş Kemal)

Leylekler de turnalar gibi kendisiyle haber iletilen veya kendisinden beklenen kuşlardandır. Çocuklar için söylenmiş hissi uyandıran bir halk şiirinde Âşık Haydar Bektaş (20. yy), leyleğe soru sorar ve leyleği konuşurur:

“Leylek benim senden bir sualim var
Zeynep’ten bir haber getir leylekler
Hasta mıdır ölmüş müdür ne haber
Zeynep’ten bir haber getir leylekler

Yolum yüce yüce dağlardan aştı
Cüceler çıkardım yuvadan uçtu
Geçerken yolumuz köyüne düştü
Öğlen uykusundan kalkmadı Zeynep” (Âşık Haydar Bektaş)

2.3.Ölümsüzlük Arzusu, Kendini Gerçekleştirme ve Mitik İhtiyaçları

"Anka, Zümrüdüanka, Simurg, Hüma, Phoneiks, Kaknüs" gibi mitolojik kuşlar "ölüp yeniden dirilmeleri, küllerinden doğmaları, ab-ı hayat suyunu içmiş olmaları" yönü ile insanoğlunun ölümsüzlük arzusunun simgeleri olmuşlardır.

Doğanın her bahar yeniden dirilmesi, bu yenilenmenin sadece göz önünde olmasından ötürü bir mucize olarak algılanmaz. İnsan, sudan habersiz deryadaki mahiler gibi bütün bir mucize olan hayatı sıradan görür. Yok oluştan sonra dönüşleri yönüyle göçmen kuşlar her baharla birlikte mitik kuşlar gibi yeniden doğarlar.

Sanattaki kuş sevgisinin nedenlerinden birisi de uçmak arzusu ile ilgilidir. Uçmak kendini tamamlamanın son basmağı olsa gerek. Maslow’un “kişinin amacını gerçekleştirme, kişisel potansiyelini ortaya çıkarması” olarak tanımladığı kendini gerçekleştirmek ihtiyacı Yunus’ta (13. yy) adeta “uçmak arzusu” motifiyle dile getirilmiştir:

“Ben günahımca yanam
Rahmet suyuyla yunam
İki kanat takınıp
Biraz uçasım gelir” (Yunus Emre)

Halk inanışlarında önem verilen bazı sayılar vardır. Bu sayılardan biri de dört rakamıdır. Dört unsur (ateş, hava, su, toprak), dört melek, dört kitap, Bektaşilikteki dört kapı (şariat, tarikat, marifet, hakikat) gibi. (Özmen, 1998c: 58) “Dört sayısına” olmasa da “dört mevsime” edebiyat sahasında da farklı bir önem atfedenler olmuştur. Mitos Kuramına dayanan Arketipsel Eleştiriyi geliştiren Nortrophe Fry’a göre edebiyat tarihinde bir takım yasalara göre işleyen bir sistem vardır ve bu

edebiyat sisteminde “dört temel tür” bulunmaktadır. Bu türler de mevsim mitoslarıyla eşleştirilebilirler. Fry, bunları 1.güldürü (ilkbahar), 2.romans (yaz), 3.tragedya (sonbahar) ve 4.hiciv (kış) olarak ilişkilendirilmiştir. (Moran, 2005: 224, 225)

Görüldüğü gibi mevsimler ve edebi türler arasında bir bağ kurulabilmektedir. Dört temel edebi akım –klasizm, romantizm, realizm, natüralizm- için de düşünülebilecek olan bu ilişkinin temeli doğaya ve insan tabiatına dayanır. Konumuz olan “halk şiirinin göçmen kuşları” da mevsimlere bağlı olarak sahneye çıkar veya sahneden çekilirler. Bir göl kenarında bir turnayı, bir minarenin tepesine yuva yapmış bir leyleği, bir evin saçağında sığınmış bir kırlangıcı gören şair atalarının yaşadığını tekrar edecek; atalarinkine benzer duygulara ve heyecanlara tekrar tekrar kapılacaktır.

2.4.Umut, Şifa, Bereket, Mutluluk İhtiyacını Karşılama

Göçmen kuşlar her baharda gelişleri ile gerçek hayatta insanlara umut, mutluluk, bereket, müjde... getirdikleri gibi halk şairine de ilham getirirler. Kimi halk inanışında leyleklerin bebek müjdecisi olması, kırlangıcın bu anlamda kutsal kabul edilmesi, turnalara olduğu gibi diğer pek çok göçmen kuşa da zarar vermekten sakınılması göçmen kuşların insanın umut ihtiyacına cevap verebilmeleri ile ilgilidir. Karacaoğlan için havada gördüğü haberci kazlar yaylaya, dağa çıkma umudu demek olur:

“Havada döner kumru kazlar
Acap yayla açıldı mı
Çıktı m'ola gelin kızlar
Dağlara düzen saçıldı mı” (Karacaoğlan)

Leylekler yağmur duası gibi dua-şiiirlere de duanın kabulüne vesile olabilecek canlılar olarak girer:

“Ekin ekim evlek evlek
Sular döktüm külek külek
Yedi içti hacı leylek
Ver Allah'ım ver bir sulu sulu yağmur” (Derleyen: Bela Bartok vd.)

Leylekler halk şiirlerinde sıkça “gevezelik” gibi bir vasıfla da öne çıkarlar; bazen de tarlalara dadanan “sorumsuz bir ortak” olarak şiire giren leylekler her şeye rağmen sevimli bulunurlar hoş karşılanırlar:

“Yaylanın çimenini
Hep otlamış leylekler
Bizim işimize de
Ne karışır büyükler” (Kaynak: Ahmet Cemil Erkin, Derleyen: H. Ferit Alnar vd.)

“Soğan ekim maşara
El vurmayın yeşere
Beni yardım ayıran
Dilene de düşüre

Soğan ekim bir evlek
Dadandı kara leylek

Yazın beraber idik
Kışın ayırdı felek” (Kaynak: Recep Uçar, Derleyen: Mustafa Uçar)

Sonuç

Halk inanışlarında sevgi gösterilen hatta kutsanan göçmen kuşlardan turna, leylek, kırlangıç, ördek ve kazlara âşıkların türkülerinde, derviş ve pîrlerin ilahî, nefes ve demelerinde, 13. yüzyıldan günümüze adeta kesintisiz bir şekilde, pek çok şiirsel işlevde yer verilmiştir. Göçmen kuşların şiirlerde üstlendiği işlevleri eğitim ve estetik yönünden bir de hayat ve sanat yönünden ele aldığımızda şunları görürüz:

Halk şairleri şiirlerinde yer verdikleri göçmen kuşlar sayesinde yeri geldikçe yaşadıkları, gezip gördükleri yerleri tasvir etmişler, doğayı ve çevreyi güzellikleri görünür kılmakla sevdirmişler; tekke mensuplarına tarikatlarının ilkelerini, uygulamalarını yaymaya ve öğretmeye çalışmışlar; bir haberci olarak gördükleri bu kuşlarla sevgililerden, ölümden, ayrılıklardan haberler iletmişler; insanın yetersizliklerini onlardaki üstünlüklerle gidermişler; bazen hemdert ve sırdaş da olan bu kuşları iyi, güzel duyguların hem habercisi hem de kaynağı olarak görmüş ve göstermişlerdir. Şairler yaptıkları benzetmelerde göçmen kuşlarla dervişler, seyyah şairler, sevgililer; anne, genç kız gibi aile bireyleri; pîrler vb. arasında benzerlik ilgileri kurmuşlardır. Göçmen kuşlara halk şiirinin anonim ürünlerinde ise daha çok kafiye uydurmak üzere yer verilmiştir.

Kaynaklar

1. Dinç, Abdülkerim, Deniz Şiirleri Antolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara 2001
2. Elçin, Şükrü, Halk Edebiyatı Araştırmaları 1, Akçağ Yayınları, Ankara 1997
3. Elçin, Şükrü, Halk Edebiyatı Araştırmaları 2, Akçağ Yayınları, Ankara 1997
4. Esen, Ahmet Şükrü; Boratav, Pertev Naili, Anadolu Ağıtları, İletişim Yayınları, İstanbul 1997
5. <http://www.turkudostlari.net/>
6. Kocatürk, Vasfi Mahir, Saz Şiiri Antolojisi, Ayyıldız Matbaası Ankara 1963
7. Moran, Berna, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İletişim Yayınları, İstanbul 2005
8. Özdemir, Ahmet Z., Öyküleriyle Ağıtlar I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994
9. Özmen, İsmail, Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi 1-5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998
10. Öztelli, Cahit, Halk Türküleri Evlerinin Önü, Özgür Yayınları, İstanbul 2002
11. Öztelli, Cahit, Karacaoğlan, Bütün Şiirleri, Özgür Yayınları, İstanbul 1987
12. Özürcüt, Yaşar, Öyküleriyle Türküler 2, Ada Müzik Yayınevi, İstanbul 2003
13. Selvi, İnan, Halk Edebiyatında Turna Motifli Türküler, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2008
14. Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı III (Halk Şiiri), TTK, Ankara 1989